

TEDENSKA PRILOGA

PRIMORSKEGA DNEVNIKA

Trst, 17. sept. 1950

Št. 34 - Leto II.

VSEBINA:

1. **SPOMENICA**
društva "Pravnik", v Trstu o uveljavljanju obsodb, ki jih je izrekel Tribunale speciale per la difesa dello Stato proti Slovincem in Hrvatom
2. *Suverenost Svobodnega tržaškega ozemlja*
3. **SOVJETSKA ZVEZA IN OZN**
4. **MACHIABELLIJEVA RESNICA**
NI VEČ EDINA RESNICA
5. *Najdba starodavnih fresk v Istri*

SPOMENICA

društva "Pravnik," v Trstu o uveljavljanju obsodb, ki jih je izrekel Tribunale speciale per la difesa dello Stato proti Slovincem in Hrvatom

Gospodu
Generalnemu tajniku Organizacije združenih narodov —
Lake Success.

Spoštovani gospodi!
Podpisano društvo «Pravnik» v Trstu, strokovno združenje in predstavnik slovenskih pravnikov v angloameriški coni Svo-
bodnega tržaškega ozemlja, si šteje v čast Vas zainteresirati
na sledečem vprašanju:

Nasilno raznarodovanje slovensko-hrvatske narodne manjšine v Italiji

I.

Z rapalsko pogodbo je bila proti svoji volji vključena v
meje tedanje Italije slovensko-hrvatska narodna manjšina, ki
je štela okoli 600.000 duš in ki je že takoj v prvi dobi italijan-
skega gospostva postala predmet nasilnega raznarodovanja.

Nasilje proti tej manjšini je dobilo krutejše oblike že ob
prvih nastopih ilegalnih fašističnih napadalnih oddelkov, ki so
razvijali svojo akcijo proti slovensko-hrvatski narodni manjši-
ni nemoteno in večkrat celo pod okriljem oblasti.

Ze leta 1920 je bilo po vsej deželi razdejanih in požganih
mnogo gospodarskih in kulturnih ustanov Slovencev in Hrva-
tov v Italiji. Narodni dom v Trstu, kjer so imele svoj sedež
gospodarske in kulturne ustanove tržaških Slovencev, je bil do-
cela razdejan in požgan dne 13. julija 1920.

Ko pa je fašizem prevzel državno oblast, se je to nasilje
nad slovensko in hrvatsko narodno manjšino nadaljevalo v le-
galni obliki. Ni trajalo dolgo in ta manjšina je bila oropana
vseh svojih dobrin na gospodarskem, kulturnem in političnem
polju, ki si jih je uspela ustvariti z desetletja trajajočim,
vztrajnim in požrtvovalnim delom. Oropana je bila svojih šol,
svojega časopisja, svojih kulturnih društev, svojih bančnih in
zadružnih ustanov, pravice do zastopstva v parlamentu, da,
celo svojih imen in prilinkov in svoje pravice do formalnega
obstoja: fašistični režim je v svoji koncepciji totalitarne drža-
ve poznal le italijansko nacijo.

Fašistični režim se istoveti z italijansko državo

II.

Po prevzemu oblasti je fašistični režim uspel prežeti s
svojo ideologijo ne samo vse italijansko javno življenje, tem-
več je proniknil v ves državni organizem. Od prejšnje ustav-
ne monarhije je ostalo le ime: v resnici je fašistični režim u-
stvaril namesto nje fašistično državo, s katero se je istovetil.

V notranjem političnem pogledu je bila uvedena diktatura
ene same stranke. Njen vodja v smislu zakona od 24. decem-
bra 1925 štev. 2263 med ministri ni bil le «primus inter pares»,
temveč je bil za krono najvišji samostojni ustavni organ, v
katerega izključno pristojnost so spadale smernice vodstva drža-
vne notranje in zunanje politike.

Ze oktobra 1922 je bil ustanovljen velik fašistični svet z
nalogo, da določa smernice fašističnega režima na vseh poljih
državnega življenja. Do leta 1928 je bil ta svet strankin po-
svetovni organ pri načelniku vlade, z zakonom od 9. decem-
bra 1929 tev. 2693 pa je bil vključen v državni organizem kot
vrhovni organ, ki koordinira in izpolnjuje vse delovanje re-

žima, ustvarjenega z revolucijo oktobra 1922 in daje na vpra-
šanja načelnika vlade svoje mnenje o vsakem političnem, go-
spodarskem in socialnem vprašanju državnega interesa.

Njegov značaj državnega organa se izraža tudi v njegovi
sestavi.

Njegovi člani so ex lege — načelnik vlade, ki mu predseduje,
predsednika senata in poslanske zbornice, minister za zunanje
zadeve, za notranje zadeve, za pravosodje, za finance, za na-
rodno vzgojo, za poljedelstvo in gozdove, za korporacije in
ljudsko prosveto, predsednik italijanske akademije, minister
— tajnik fašistične stranke, poveljnik fašistične milice, pred-
sednik fašističnih konfederacij fašističnih sindikatov ter konč-
no predsednik fašističnega Tribunala speciale per la difesa del-
lo Stato.

Vsi člani političnih, upravnih, državnih, in drugih javnih
ustanov, vsi javni uradniki in funkcionarji so bili sprlčo obvez-
nega vpisa v fašistično stranko vezani na eno samo politično
koncepcijo: fašistično.

Ko je bila končno z zakonom od 19. januarja 1939 štev.
129 še poslanska zbornica odpuščena in na njeno mesto postav-
ljena zbornica fašijev in korporacij, je bil proces že dejansko
izvedenega poistovetenja fašističnega režima z italijansko dr-
žavo tudi v formalnem oziru zaključen.

Novi kazenski zakonik iz leta 1930 (čl. 289) uvršča veliki
fašistični svet in fašistično poslansko zbornico med ustavne
organe države, poudarjajoč na ta način ponovno istovetnost
fašističnega režima z državo.

«Italijanska država» — pravi Mussolini v svoji «Carta del
Lavoro» (21. aprila 1927), ki je Magna carta fašistične zaka-
nodaje — «je moralna, politična in gospodarska enota, ki se
povsem izraža v fašistični državi».

V mednarodnem pogledu se je fašistična Italija postavila
na princip rušenja mednarodnopravnega reda, ki se je po prvi
svetovni vojni zopet zgradil in ki je imel svojega čuvarja v
Društvu narodov v Zenevi. V doslednem izvajanju tega svojega
načela je fašistična Italija napadla Abesinijo, podjarmila neod-
visno Albanijo, kasneje napadla Francijo, Grčijo in Jugoslavijo
in s tem prevzela obremen s Hitlerjevo Nemčijo krivdo za izbruh
druge svetovne vojne.

Notranje in vnanje politična istovetnost fašističnega režima
z italijansko državo je zgodovinsko dejstvo, o katerem se da-
nes več ne dvomi. Zakonodaja fašističnega režima v obrambo
«države» je torej zakonodaja v obrambo fašistične države.

Tribunale speciale per la difesa dello Stato

III.

Z namenom, da si ustvari tudi ustrezajočo sodno oblast v
obrambo fašističnega režima — države, je fašistični zakonodaja-
lec ustanovil z zakonom od 25. novembra 1926 štev. 2008 svoje
posebno sodišče pod imenom: «Tribunale speciale per la difesa
dello Stato».

Pa tudi sestav sodišča (za njegove člane je bil predpisan
čin generalnega konzula ali vsaj konzula fašistične milice)
očitno dokazuje, da je to sodišče imelo nalogo obrambe fašistič-
nega režima — države.

Z ustvaritvijo tega svojega posebnega sodišča si je fašistič-
ni režim skoval orožje za teroriziranje italijanskega ljudstva
sploh in še posebej za uničevanje in teroriziranje v legalni obli-

ki slovensko-hrvaške narodne manjšine. Ukrepom policijskih oblasti, s katerimi so bile že prej stotine Slovencev in Hrvatov poslani v kazenska taborišča na otoke, so se pridružile sodbe tega sodišča. Samo do konca leta 1935 je to sodišče obsodilo 150 Slovencev in Hrvatov. V tej dobi je Tribunale speciale per la difesa dello Stato izrekel po vsej Italiji devet smrtnih obsodb. Od teh odpade na pripadnike slovensko-hrvaške manjšine, ki je predstavljala le 1,05 odst., celokupnega prebivalstva Italije kar pet smrtnih obsodb!

Prva smrtna obsodba nad pripadnikom slovensko-hrvaške narodne manjšine v Italiji je bila izrečena dne 17. oktobra 1929. Na podlagi te sodbe je bil naslednje jutro nekje pri Pulii ustreljen Vladimir Gertan, ki ga še danes vsi jugoslovanski narodji proslavljajo kot prvega mučenika Slovanov pod fašistično Italijo.

Tej sodbi je sledila kmalu druga, izrečena dne 5. septembra 1930 v Trstu, kamor se je Tribunale speciale preselil nalašč v ta namen. Zaradi te sodbe so bili dne 6. septembra 1930 ustreljeni v Bazovici pri Trstu štirje mladi Slovenci: Bidovec, Marušič, Miloš in Valenčič. Šele leta 1945, se je lahko tem štirim narodnim mučnikom postavil na morišču v Bazovici spomenik, da bi bil poznejšim rodovom v spomin in opomin.

Na podlagi kakšnih dokazov je Tribunale speciale sodil, priča primer trinajstih kmetov iz Kala na Goriškem, ki so bili obsojeni na 330 let zapora zaradi umora finančnega stražnika Rastrellija. Ta stražnik je bil proglašen za italijanskega narodnega junaka in mu je bil postavljen spomenik, češ da je padel v borbi za obrambo domovine proti slovenskim upornikom. Ko je nato časopis »Gazzettino« iz Benetk dne 12. oktobra 1932 razkril, da je Rastrellija ubil zaradi ljubosumnosti njegov poklicni tovariš Antonio Paulino, katerega je vest prisilila, da je izpovedal svojo krivdo, je oblast dnevnik zaplenila in posebno sodišče je celo zavrnilo prošnjo za revizijo procesa. Sodba je še danes v veljavi.

Saj ni bilo važno, da se dokaže krivda obtožencev, važno je bilo, da se ustvari med slovensko in hrvaško narodno manjšino ozračje terorja.

Za razpoloženje fašističnega režima nasproti slovensko-hrvaški narodni manjšini je značilno, kar pripoveduje Mussolinjev zet in njegov bivši minister zunanjih stvari v svojem dnevniku pod datumom 5. januarja 1942 (vidi Ciano — Diario — II. zvezek. Založba Rizzoli, stran 110).

Ciano pripoveduje o obisku Vidussonija, takratnega generalnega tajnika fašistične stranke, in pravi: »Vidussoni ima krute namene proti Slovincem. Hoče jih vse pobiti. Dovoljujem si opazko, da jih je en milijon. Nič za to — odgovorj odločno — treba je storiti tako, kakor delajo askarci, jih iztrebiti vse«.

Mnogo drugače ni mislil niti sam Mussolini, ko je v svojem javnem govoru v Gorici leta 1942 dejal, da bo po zgledu Julija Cezarja »iztrebil« vse moške Slovence, če se ne bodo uklonili fašizmu.

Ta napovedovanja so, žal, našla praktično udeležitev v italijanskih vojnih taboriščih. Samo v taborišču na otoku Rabu je umrlo okoli šest tisoč slovenskih mož, žena in otrok.

Toda evo, kako definira značaj tega posebnega sodišča Vrhovni odvetniški svet (Consiglio superiore forense) v Rimu, ki predstavlja vrhovno instanco vseh odvetniških zbornic v Italiji, in katerega mnenje o značaju fašističnega sodišča Tribunale speciale per la difesa dello Stato je pač merodajno.

V motivaciji sklepa, s katerim je odredil izbris Gvida Cristinija, predsednika fašističnega posebnega sodišča, iz vseh odvetniških zbornic Italije, pravi Vrhovni odvetniški svet v Rimu med drugim:

»Posebno sodišče je predstavljalo tragičen zasmeh pravice in žalitev sodstva: kdor je pri njem sodeloval, posebno pa tisti, ki je bil njegov prvi organizator, je bil sokriv tako zločinske inscenacije, ki je bila pod sodnijskimi oblikami — katere bi morale biti jamstvo nepristranosti v obrambo nedolžnosti — v resnici ubodljivo orodje samovolje diktatorja, od katerega je predsednik sodišča prejemal ukaze pred procesi in med procesi, pripravljajoč že cele tedne v naprej eksekucijske plotone, sestavljene za ubijanje obtožencev, še preden so bili sojeni« (Gle »Giornale di Trieste« od 3. julija 1950).

Tržaški proces decembra 1941

IV.

Ko se je fašistični režim — država pripravljala, da bi raimo ob rami s Hitlerjevo Nemčijo nastopil svoj zavojevalni pohod na Jugoslavijo in na Balkan, je poskrbel, da očisti svojo vojno etapo vsake morebitne nevarnosti od strani svobodoljubne slovenske in hrvaške manjšine. Nešteto pripadnikov te manjšine je tako v dobi med julijem 1940 in aprilom 1941 romalo v kazenska taborišča in zapore. Samo tržaški zapori so v tej dobi sprejeli na tisoče Slovencev in Hrvatov.

Šestdesetorico med temi, izbrano med vsemi slovenskimi političnimi tendencami v tedanji Juljski krajini — od demoliberalcev do komunistov in krščanskih socialistov — in med vsemi slovenskimi sloji — od delavca in kmeta do profesorja, advokata in študenta — je tajna fašistična policija (OVRA) po več kot enoletni preiskavi, vodeni z najbolj brutalnimi sredstvi, na podlagi »priznanj«, izsiljenih z nečloveškimi mučenji, predstavljajoč jih kot saboterje in špijone angleški službi, izročila v sojenje temu Tribunale speciale.

Preiskovalna sekcija tega sodišča utemeljuje svojo sodbo tako-le:

»Tolikanj nevarna organizacija pa se ni omejevala na propagando idej, pač pa je tudi pripravljala med slovensko manjšino, podvrženo Italiji, oboroženo vstajo, zato da bi zamogla zrušiti fašistični režim, o katerem so trdili, da je odgovoren za dozdnevno zatiranje in suženjstvo; in v ta namen je organizacija pripravila prava pravcata tajna skladišča orožja, streliva in razstreliva. Komunističnemu gibanju se je priključila nacionalno-liberalna organizacija, ki so jo vodili slovenski intelektualni elementi, pripadniki svobodnih poklicev in visokošolci iz Trsta, Gorice, Reke in Istre in ki je sestavljala in razširjevala propagandne paskvile »Plamen« in »Iskra«. Komunisti in nacionalisti so našli neko stično točko na terenu nacionalnih revindikacij, usmerjenih — po njihovem mnenju — v osvoboditev vsega slovenskega ljudstva izpod jarma zatiralcev.

V pričakovanju vstaje, ki bi morala slediti vstopu Italije v vojno proti Jugoslaviji, so medtem skušali razvijati posebno vohunsko delavnost po periodičnih poročilih, šifriranih in konvencionalnih poslanicah, radijskih oddajah itd., ščuvajoč tuje rodne vojaške v naši službi in vzpodbujajoč jih k dezertaciji in pasivnemu odporu. Ravno tako so si prizadevali opravljati teroristična in sabotažna dejanja s čisto določenimi nameni po atentatih na komunikacijska sredstva, železnice, občekorisne naprave, vojaške in industrijske zgradbe itd.»

Po ugotovitvi, da je bila ta organizacija v zvezi z organizacijo političnih emigrantov iz Juljske krajine v Jugoslaviji, »ki je imela odkrit politično-narodni značaj in ki je v svojih zavojskih objemala najvišje urade jugoslovanske uprave ter je bila v stikih z mnogimi evropskimi vladami« — nadaljuje sodba preiskovalne sekcije tako-le:

»In pod vzpodbudo take organizacije (ki je po svoji strani zopet bila manevrirana od tretjih velesil in zlasti od angleške tajne obveščevalne službe) se je razvijala z naraščajočo pogostnostjo in to predvsem v zadnjem času v vidu italijensko-jugoslovanske vojne, vohunska in teroristična delavnost in se je pomnožil prenos v Italijo precejšnjih količin razstreliv, ki jih je prijavljajoča oblast našla zbrane v petih skrivališčih. Na ta način so se zbirale vesti o naših utrdbah, naši oborožitvi itd. in sporočale v pospešenem ritmu obveščevalnemu uradu bivše Jugoslavije, ki je dobavil celo radio-oddajni aparat angleškega izvora.

Tako se je leta 1938 pripravljala atentat na dušerja ob njegovem obisku v Kobaridu, tako se je 25. februarja 1940 povzročil v Klani velik požar, ki je uničil topove, možnarje, strojnice in milijon puškinih nabojev, v juniju 1940 je bil izvršen železniški atentat v Trbižu.

Preko meje so se medtem snovali strašni atentati, med temi ona v zvezi s škodljivimi eksplozijami smodnišnic v Piacenzi in Bologni, ki sta se v resnici izvršili dne 8. in 25. avgusta 1940 in zaradi katerih je še vedno v teku preiskava, da bi se ugotovili krivci.

Vedina gornjih obtožb je seveda čisto izmišljena, V kolikor

obtožba odgovarja dejanjem, gre za čisto kulturno delovanje, s katerim si je slovensko-hrvatska manjšina branila svoj kulturni in narodni obstoj, in pa za dejanja v skladu s cilji, zaradi katerih so združeni naročniki stopili v borbo proti fašizmu in nacizmu.

Decembra 1941 se je Tribunale speciale nalašč preselil v Trst, da bi javno sodil in eksemplarično obsodil gornje obtožence. Procesu je bila dana največja publiciteta, o njem so poročale radijske postaje in časopisi in ga proslavljali kot proces, s katerim bo fašistični režim — čigar oborožene sile so bile medtem okupirale Slovenijo in del Jugoslavije — dokončno pometel s svojimi nasprotniki med slovensko manjšino. Niso so štedili z izpadi proti zavezniskim državam, ki da stoje kot organizatorji za obtoženci.

Po razpravi, ki je trajala 14 dni in ki je vzbudila val ogorčenja po vsem civiliziranem svetu, je Tribunale speciale dne 14. decembra 1941 izrekel sodbo, s katero je bilo 9 obtožencev obsojenih na smrt, ostali pa na zaporne kazni od šestih do tridesetih let. Sodba je bila proglašena ob vzklikanju Mussoliniju, ob ploskanju rok in ob prepevanju fašistične himne. Te manifestacije so se ostentativno udeležili predstavniki najvišjih lokalnih in političnih oblasti, med temi tudi funkcionarji, ki so organizirali in inscenirali proces in vodili preiskavo.

Četvorici na smrt obsojenih je bila smrtna kazen spremenjena v dosmrtno ječo, dočim jih je bilo pet — Botek, Ivančič, Kos, Tomažič in Vadnal — ob zori 15. decembra 1941 ustreljenih na openskem strelišču nad Trstom. Njihovi zemski ostanki so bili prepeljani neznano kam in so bili najdeni neke pri Trevisu šele leta 1945 ter svečano prepeljani v Trst, kjer je bil njihov pogreb ob soudeležbi in sočustvovanju stotisočev ljudi.

Toda Tribunale speciale s tržaškim procesom ni zaključil svojega krvavega delovanja. V zvezi s tem procesom so bile gnane na zatožno klop in so bile po letu 1941 obsojene na težke zaporne kazni še stotine pripadnikov slovensko-hrvatske manjšine.

Poleg tega posebnega sodišča, ki je razširilo na podlagi kr. ukaza od 9. decembra 1941 št. 1386 svojo pristojnost tudi na nekatera kazniva dejanja, predvidena v vojaškem kazenskem zakoniku, kolikor so bila izvršena izven operacijske cone, so delovala v operacijski coni še vojaška redna in izredna sodišča, katerih sodbe so se po navadi glasile na smrt ali pa na dosmrtno ječo.

Zlom fašizma in likvidacija njenih ustanov

V.

Bila je potrebna več kot pet let trajajoča vojna, kateri ni primera v zgodovini človeštva, da se je končno dosegla zmaga nad fašističnim režimom, ki si je bil kot zaveznik Hitlerjeve Nemčije postavil za cilj, da podjarmi ves svobodoljubni svet.

Na ruševinah bivše fašistične države se je začela graditi nova demokratična Italija.

Ogorčenje, ki ga je povzročilo med italijanskim narodom delovanje krvavega fašističnega posebnega sodišča, je bilo tako splošno in tako globoko, da je smatrala Badoglieva vlada za potrebno, da že četrty dan po Mussolinijevi gemisiji, to je že dne 29. julija 1943, objavi kr. ukaz - zakon št. 668, s katerim je bil Tribunale speciale ukinjen.

To je bil prvi in najnujnejši akt zadoščenja italijanski javnosti. Šele v naslednjem mesecu so bili razpuščeni fašistična stranka, fašistična poslanska zbornica in velik fašistični svet. Decembra 1943 je bila razpuščena tudi fašistična milica. 29. decembra 1943 je izšel zakon o defašistiziranju državnih, poldržavnih in občinskih organizmov, kakor tudi privatnih podjetij, ki so se bavila s posli javnega ali državnega interesa. Sledile so zakonske določbe s sankcijami proti fašizmu in važnejšim fašističnim funkcionarjem zaradi njihovega delovanja v teku fašističnega režima, ustanovila so se sodišča za sojenje fašističnih zločinov.

Fašistična demokratična Italija je odločno stopila na pot defašistiziranja italijanskega državnega organizma.

Ukinitev fašističnega posebnega sodišča je imela za avtomatično posledico, da so bili že v teku leta 1943 politični kaznjenci, ki jih je odpravljal Tribunale speciale obsodil, od oblasti kratko malo izpušeni iz zaporov. (Značilno je pri tem, da je že Badoglieva vlada delala v tem oziru razliko med obsojenci — italijanskimi državljani — italijanske narodnosti in obsojenci slovenske ali hrvatske narodnosti; nihče med slovenskimi in hrvatskimi političnimi obsojenci iz nekdanje Julijske krajine ni bil izpuščen iz zapora zaradi ukrepa Badoglieve vlade; ti obsojenci so bili rešeni iz zapora po zakoniti poti po zaveznikih ali pa zaradi intervencije Mednarodnega Rdečega križa).

Dne 5. aprila 1944 je bila s kr. dekretom št. 96 proglašena amnestija tudi za navadne zločine vseh vrst, «če so bili izvršeni z namenom, da osvobodijo domovino od nemške okupacije, ali da vrnejo italijanskemu narodu svobodo, ki mu jo je odvzel in poteptal fašistični režim».

Z namestniškim legislativnim dekretom od 14. septembra 1944 št. 288 so bili odpravljeni čl. 280, 281 in 282 in popravljeni čl. 289, 290, in 313 kaz. zakonika, ki so predvidevali kazni za dejanja proti načelniku vlade (Mussoliniju), proti fašistični poslanski zbornici in proti velikemu fašističnemu svetu. (Sočbe zaradi teh kaznivih dejanj so bile razveljavljene že z namestniškim legislativnim dekretom od 27. julija 1944 št. 159).

Dne 5. oktobra 1944 je izšel legislativni dekret št. 316 z določbami za revizijo sodb bivšega Tribunale speciale, s katerim so dali prizadetim možnost, da zahtevajo, če razpolagajo s potrebnimi dokazi, ali smatrajo to za umestno, obnovitev procesa.

Končno je bil dne 17. novembra 1945 po št. 719 razglašen legislativni dekret, s katerim se je tudi s pravne strani razčistil položaj bivših političnih kaznjencev, ki so bili — kakor rečeno — že vsi na svobodi. S tem dekretom je bila razglašena «amnestija za politična antifašistična dejanja». Ta amnestija velja «za vsa kazniva dejanja, izvršena pred 28. oktobrom 1922, ali v teku fašističnega režima v borbi proti fašizmu, v obrambi proti fašističnemu preganjanju ali zato, da se temu izogne».

V namenih zakonodajalca je bilo, da boč ta amnestija čim bolj široka. V okrožnici pravosodnega ministrstva v Rimu (št. 90001-110 Gab.) z dne 3. decembra 1945 se naglašja, da ta amnestija nima značaja pomilostitve, temveč da predstavlja «dejanje pravne reparacije, ki jo je nova demokracija dolžna vsem tistim, ki so v žalostnih časih prišli v navzkrižje v zakonu, ker so se borili proti fašizmu».

Načelje pravi okrožnica, da ta amnestija obsega vsa kazniva dejanja, bodisi ofenzivnega ali samo defenzivnega značaja, če izhaja, da so bila izvršena v borbi proti fašizmu «kot politične» pojavi, torej v dobi njegovih prvih nastankov pa vse do zadnjih pojavov, ki so nebeli šele, ko je propadla fašistična republikanska psevdovlada».

Pravosodni minister daje v tej okrožnici sodnim oblastem še podrobnejša proceduralna navodila in zaključuje: «Gotovo sem, da bodo sodni organi, poklicani za izvedbo dekreta o amnestiji, izdali potrebne ukrepe z vso možno naglico».

Kakor se vidi, je vlada nove Italije, ki je prevzela vodstvo države po zrušenju fašizma, ukrenila po zakonodajni poti vse potrebno, da bi izginile vse posledice in vse sledi sodb odpravljenega krvavega fašističnega posebnega sodišča in tudi vse posledice sodb, ki so jih izrekla med vojno razna vojaška sodišča proti pripadnikom slovenske in hrvatske manjšine zaradi njihove borbe proti fašističnemu režimu — državi. Ne more biti namreč dvoma o tem, da se amnestija od 17. novembra 1945, z ozirom na njen zgoraj opisani značaj, nanaša tudi na te sode.

Ti ukrepi italijanske vlade so tudi v skladu s klavzulami premirja in mirovne pogodbe z dne 10. februarja 1947, ki nalagajo Italiji dolžnost, da ne preganja in ne nadleguje, tistih, ki so delovali ali se borili za stvar zavezniskih in združenih narodov, čeprav kot italijanski državljani. Ta mednarodna za Italijo obvezna listina ji nalaga dolžnost, da ne dopušča, da bi se na njenem ozemlju vzpostavile fašistične institucije takega

načela, kakor je bil Tribunale speciale, katerega delovanje je bilo vsa demokratična Italija občutila kot madež v svoji zgodovini.

Na enako stališče se je glede Tribunale speciale — kakor omenjeno — postavil tudi Vrhovni svet vseh italijanskih odvetniških zbornic. Vsa italijanska javnost je doslej enodušno obsojala sodbe, izrečene od fašističnega posebnega sodišča in njemu podobnih sodnih ustanov zoper pripadnike slovenske in hrvatske manjšine.

Jasno je bilo torej in upravičeno, da so vsi obsojenci v tržaškem in drugih procesih, ki jih je fašistični režim organiziral proti slovenski in hrvatski narodni manjšini pred vojno in v teku vojne, smatrali, da so njihove sodbe izgubile vsako pravno moč. Saj so številne osebnosti italijanskega javnega mnenja, ki so bile sojene od fašističnega sodišča, danes čaščene, čeprav so vodile celo oboroženo borbo proti fašistični državi, in za vzemajo odgovorna mesta v državni upravi, v parlamentu in celo v vladi, ali pa zastopajo sedanjo Italijo z diplomatskimi funkcijami v inozemstvu. Saj so obsodbe s strani bivšega fašističnega sodišča predvidene celo kot eden izmed naslovov za podelitev senatorske časti izvoljenim poslancem v novi Italiji.

Nepričakovano izvajanje sodbe posebnega fašističnega sodišča od 14. decembra 1941

VI.

Toda zgodilo se je nekaj nezasišlanega: Vrhovno vojaško sodišče v Rimu, ki mu je bila z odlokom načelnika generalnega štaba od 8. novembra 1944 dana kompetenca za likvidacijo fašističnega posebnega sodišča in ki bi moralo urano in "z vsó možno naglico" izreči amnestijo za vse obsojence v tržaškem procesu in drugih podobnih procesih, je čakalo 5 let in je dne 26. julija 1950 namesto amnestije izdalo ukaz za aretacijo dr. Avgusta Sfiligoja, slovenskega odvetnika v Gorici, da bi odsedel še preostalo kazen 17-ih let, 4-mesecev in 7-ih dni kot tridesetletne ječe, ki mu jo je bil odpravljen Tribunale speciale odmeril v tržaškem procesu 14. decembra 1941. Ta nečuten sklep vrhovnega vojaškega sodišča v Rimu, s katerim se ponovno valorizira sodba odpravljenega fašističnega sodišča in se s tem uveljavlja kontinuiteta fašističnega režima, je ne samo v navzkrižju z duhom in besedilom ustave in pozitivnih zakonov republike Italije, temveč je tudi v na-

vzkrižju in nasprotju z duhom in besedilom mirovne pogodbe od 10. februarja 1947 (Cl. 15, 16 in 17). Ta sklep globoko žali čut pravičnosti in vsakega demokratično mislečega človeka, z njim se skruni svetji spomin na žrtve, ki so padle v borbi proti fašizmu in nacizmu za svobodo, človečanstvo in demokracijo. Zaradi tega društvo PRAVNIK,

kot tolmač ne samo slovenskih pravnikov v anglo-ameriški coni Svobodnega tržaškega ozemlja, ampak tudi kot tolmač pravnega čuta vsega tukajšnjega slovenskega naroda, še posebej spričo dejstva, da ima na Svobodnem tržaškem ozemlju svoje stalno bivališče še mnogo drugih bivših obsojencev posebnega fašističnega sodišča in vojaških sodišč, ki so sodila pod njegovim vplivom, katerim bi znala — če že ne na samem Tržaškem svobodnem ozemlju, pa v Italiji groziti nevarnost izvršitve teh sodb v primeru prestopa meje te republike, smatra za svojo dolžnost, da se obrne na Vas, gospod generalni tajnik, z nujno prošnjo:

1. da izvolite obrniti pozornost vlade Republike Italije na nemoralnost in nezakonitost izvršitve sodbe od 14. decembra 1941, ki jo je izdal odpravljeni Tribunale speciale na razpravi v Trstu proti pripadnikom tedanje slovenske manjšine;

2. da izvolite intervenirati pri vladi Republike Italije, da bi v smislu zgoraj omenjenih ustreznih zakonov in mirovne pogodbe od 10. februarja 1947 poskrbela za dokončno razveljavljenje gornje sodbe in drugih sodb, ki so jih izrekla bodisi odpravljeni Tribunale speciale, bodisi italijanska vojaška sodišča pred vojno in v vojni proti pripadnikom nekdanje slovensko-hrvatske manjšine v Italiji zaradi njihove borbe proti fašističnemu režimu — državi, in da bi med tem preskrbela, da se glede obsojencev na imenovanem tržaškem in drugih podobnih procesih uporabi vsaj amnestija v smislu dekreta od 17. novembra 1945 št. 719, upoštevajoč pri tem besedilo zgoraj citirane okrožnice pravosodnega ministrstva, po katerem se ta amnestija ne smatra za pomilostitev, pač pa za dolgovano dejanje pravne reparacije;

3. da izvolite predložiti to spomenico pristojnim organom Organizacije združenih narodov.

Izvolite, gospod generalni tajnik, sprejeti ob tej priložnosti izraze našega globokega spoštovanja.

TRST, 30. avgusta 1950.

Za odbor društva «Pravnik» v Trstu

Tajnik:
dr. JOZE SKRK

Predsednik:
dr. JOSIP ABRAM

Suverenost Svobodnega tržaškega ozemlja

Z mirovno pogodbo z Italijo, ki jo je podpisalo 10. februarja 1947 v Parizu enainvajset držav, se je ustanovila vmesna državnica med Jugoslavijo in Italijo — Svobodno tržaško ozemlje — ki obsega poleg tržaške občine severno Istro do Mirne in ki po ozkem obmorskem pasu v teritorialni zvezi z Italijo. Določeno ne bi bil v smislu mirovne pogodbe imenovan guverner, je bila uprava poverjena jugoslovanski in angloameriški vojski. Pod jugoslovansko vojno upravo je prišel del južno od tako imenovane Morganove linije iz dobe premirja do reke Mirne, pod angloameriško upravo pa severni del s Trstom.

Ze ob ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja so od izvestne italijanske strani skušali osporavati suverenost nove države. Povod za to sta bila člena mirovne pogodbe, ki sta določila, da prevzame Varnostni svet Organizacije združenih narodov jamstvo za njeno nedotakljivost in neodvisnost in da nova država ne bo sklepala vojaških dogovorov ali sporazumov z nobeno državo. Debata o tem predmetu je imela zgolj akademski značaj. Suverenost Svobodnega tržaškega ozemlja obstaja, četudi s takimi omejitvami.

Po dogovoru bi se moral čimprej imenovati guverner, toda vsi poskusi, da bi se štirje velesile s pristankom Jugoslavije in Italije sporazumele glede njegove izbire, so se izjalovili. To dejstvo, pri katerem pa so bile prav tako same krive, so izkoristile vlade Združenih držav Amerike, Anglije in Francije in 20. marca 1948 izdale znano tripartitno izjavo, po kateri so Sovjetski zvezi in Italiji predlagale, naj se jim pridružita pri sporazumu o dodatnem protokolu k mirovni pogodbi, ki bi Svobodno tržaško ozemlje zopet postavil pod italijansko suverenost.

Svoj predlog so omenjene tri države razen z nedoseženim sporazumom glede guvernerja utemeljile s trditvijo, da je jugoslovanska cona Svobodnega tržaškega ozemlja popolnoma izpremenila svoj značaj in da je virtualno že vključena v Jugoslavijo. Pri tem pa so popolnoma prezrle, da je angloameriška vojna uprava severnega dela tega ozemlja prav tedaj (9. marca 1948) kljub določbam mirovne pogodbe sklenila z Italijo sporazum, ki pomeni dejansko carinsko in gospodarsko unijo z Italijo, in da je angloameriški del Svobodnega tržaškega ozemlja postopoma postal navadna italijanska provinca, v kateri oprav-

Ija poše prefekta zvezna vojnna uprava.

Tripartitna izjava ni po svoji obliki nobena listina, ki bi pravno vezala države, ki so jo izdale, zlasti še ne, ker ni Sovjetska zveza pristala na predlog za spremembo mirovne pogodbe. Moralna obveznost pa je zelo relativen pojem. Anglija, Francija in Združene države Amerike so s tripartitno izjavo hotele izkoristiti mednarodne razmere za rešitev tržaškega vprašanja na način, ki bi dejansko stanje v angloameriški coni Svobodnega tržaškega ozemlja tudi formalno uredil. Konkretno pa so hoteli z njo dati vladajoči stranki v Italiji izdatno moralno podporo pri predstojajočih državnozborskih volitvah. Če je bila tripartitna izjava iskrena in resno mišljena, je odprto vprašanje.

Na to tripartitno izjavo, ki je dejansko samo predlog, ki ga nasprotna stranka sploh ni sprejela, se je poldrugo leto pozneje (4. decembra 1949) opiral rektor tržaške univerze Ermanno Cammarata, ko je v govoru ob otvoritvi akademskega leta postavil tezo, da ni suverenost Italije nad Svobodnim tržaškim ozemljem nikdar prenehala, dasi ni učinkovita. Ne bomo se spuščali v razglabljanje njegovih izumetničenih in naravnost absurdnih argumentacij, s katerimi je skušal utemeljiti svojo tezo. Iz njegovega govora izhaja, da sam ni verjel v to, kar je trdil, in da je skušal s ploho besed bolj samega sebe kot druge prepričati. V svojem govoru je profesor Cammarata trdil, da je pogoj za prenehanje suverenosti Italije nad tem ozemljem učinkovita ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja v vseh njegovih bistvenih elementih, a da ta pogoj ni bil izpolnjen.

Cammaratov govor je doživel zaslužen kritiko v tržaškem tisku, a še posebno v tržaškem občinskem svetu s strani zastopnika Tržaškega bloka. S pravnega in stvarnega stališča posebno zanimiva je bila obširna debata o tem predmetu med «Primorskim dnevnikom» in oficioznim demokrščanskim glasilom «Giornale di Trieste», ki jo je vodil s slovenske strani profesor meddržavnega prava na ljubljanski univerzi Ivan Tomšič, z nasprotno stran pa očitno kot glasnik samega profesorja Cammarate neki «r. l.». Posrečena se mi zdi primerjava s pravniškocivilističnega stališča, ki mi jo je sporočil v pismu bivši poslanec v rimski zbornici dr. Josip Vilfan: «Nasciturus pro iam nato habetur, quotiens de commodis eius agitur». V našem primeru bi to pomenilo, da a se mora z novo politično enoto, tudi ako še ni dokončno dograjena, ravnati tako kakor da je, in spoštovati njeno individualnost.

Dasi je bila teza profesorja Cammarate povsem neosnovana, so jo z navdušenjem pozdravili listi, ki so za združitev Trsta z Italijo. V tem oziru je simptomatično dejstvo, da sta že prvi dan po Cammaratovem govoru demokrščanska stranka in dan nato Italijanski blok zahtevala priključitev celotnega Svobodnega tržaškega ozemlja k Italiji.

Cammaratova teza o suverenosti Italije nad Svobodnim trža-

škim ozemljem je imela kljub temu, da je bila izrečena s tako visokega mesta in ob tako veliki slovesnosti, samo teoretičen pomen. Praktične posledice pa so v naslednjem času začeli izvajati v sami Italiji.

Fruič se je zgodilo to 28. aprila letos na procesu proti odgoj vrnemu uredniku «Primorskega dnevnika» pred goriskim okrožnim sodiščem zaradi objave članka, ki je obsojal ravnanje italijanske vlade s slovensko manjšino na Goriškem in v Benetah Sloveniji. Zaman je urednik že pred procesom v posebnem pismu na sodišče opozoril, da biva in da je stalno pristojen v Trstu, ki na osnovi mirovne pogodbe ni več pod suverenostjo Italije, in da list izhaja v Trstu, kjer ni Italija, a da nima posebnih izdaj za Goriško. To stališče je zastopal tudi njegov glavni urednik na samem procesu. Sodišče je zavrnilo ugovor zapornika in je obsodilo odsotnega obtoženca na eno leto zapora in na plačilo sodnih stroškov. Sodišče pa očitno ni tega storilo iz lastnega nagiba, temveč na osnovi dopisa samega pravosodnega ministra v Rimu, s katerim je državnega tožilca v Gorici pooblastil, da postopa proti odgovornemu uredniku lista, ki izhaja in se tiska v Trstu.

Iz tistih dni je tudi razsodba videmskega tribunala, ki je moral soditi o veljavnosti italijanskega zakonika na Svobodnem tržaškem ozemlju. Ta razsodba v bistvu samo ponavlja argumente profesorja Cammarate. Po členu 21 mirovne pogodbe z 10. februarja 1947 bi morala prenehati italijanska suverenost nad Svobodnim tržaškim ozemljem, ko bi stopila v veljavo sama pogodba, toda italijanski suverenosti bi morala slediti suverenost svobodne države. Dokler se ta ne konstituira, obstaja avtomatično dalje italijanska suverenost. Sicer bi se morala Svobodno tržaško ozemlje smatrati za neko «res nullius» ali «men's land». Zato je sodišče prišlo do juridičnega in političnega zaključka, da se mora smatrati, da «Svobodno tržaško ozemlje še vedno pripada teritoriju in suverenosti Italijanske republike».

Iz teh primerov jasno izhaja, da skuša Italija z vsemi sredstvi via facti doseči, kar je obljubljala tripartitna, ki pa je spričo spremenjenih mednarodnih razmer dejansko izgubila vsak pomen in postala neprijetna tistim, ki so jo izdali.

Iz moralnopolitičnih ozirov pa ji očitno ni vseeno, kako bi ta cilj dosegla. Ko je pri debati o problemu Svobodnega tržaškega ozemlja v rimski zbornici socialistični poslanec Nenni govarjal predlog Sovjetske zveze, naj se izvajajo določbe mirovnega dogovora in imenuje guverner, češ da bi tako v poznem ški fazi celotno ozemlje prešlo pod Italijo, je poslanec Bartolo nastopil proti tej tezi z motivacijo, da bi se tako prekinila suverenost Italije nad tem ozemljem, ki po mnenju raznih italijanskih juristov ni nikdar prenehala.

L. CERMELJ

Sovjetska zveza in OZN

ZSSR se je po sedmih mesecih bojkotiranja vrnila v OZN. Kot vzrok za ta bojkot so na sovjetski strani poudarjali navzočnost kuomintanškega delegata. Predstavniki sovjetske vlade so kar naprej poudarjali, da je stališče ZSSR v vprašanju kitajskega predstavištva v OZN globoko načelno in da potemtakem sovjetski delegati ne morejo sedeti za isto mizo z delegatom Kuomintanga. ZSSR se je letos 13. januarja umaknila iz Varnostnega sveta.

Sovjetski propagandni aparat je ves ta čas poudarjal, da je v sovjetskem nesodelovanju v delu Varnostnega sveta izraženo najgloblje prijaznost ZSSR do kitajskega naroda in da kaže to na brezkompromisni boj sovjetske vlade za to, da bi prišli v Združene narode tudi predstavniki Ljudske republike Kitajske.

Dve sto dni pozneje — 1. avgusta 1950 — se je ZSSR vrnila v Varnostni svet in isti njen predstavnik Malik je znova zasedel mesto za mizo, za katero žal še vedno sedi predstavnik kuomintanške skupine.

V govorih, ki jih je imel te dni v Varnostnem svetu, je Malik venomer poudarjal, da je bila sovjetska politika vedno politika krepitve OZN. Sovjetski propagandisti zdaj pravijo, da je sodelovanje ZSSR v delu Varnostnega sveta prispevek k miru.

Po izjavi ZSSR so sklepi Varnostnega sveta od 13. januarja dalje nezakoniti, ker kuomintanški delegat še vedno sodeluje v njegovem delu. Tako je po sovjetskih nazorih nezakonit tudi sklep o Koreji. Sovjetski delegat Malik je predložil svojo resolucijo o «mirni ureditvi korejskega vprašanja». Sovjetski propagandisti zdaj poudarjajo, da je sodelovanje Sovjetske zveze

delu Varnostnega sveta manifestacija odločne borbe ZSSR za vključitev predstavnikov nove Kitajske, borba za mir v svetu in za mednarodno sodelovanje.

Dovolite, da se ob tem vprašamo, kaj je pravzaprav prispevek k miru? Ali bojkotiranje Varnostnega sveta ali navzočnost v Varnostnem svetu? Predstavniki ZSSR pravi, da je bojkotiranje Varnostnega sveta v pogojih navzočnosti kuomintanškega predstavnika prispevek k miru, zdaj pa poudarja isti predstavnik ZSSR, da manifestira sodelovanje ZSSR v delu Varnostnega sveta odločno borbo ZSSR za vključitev predstavnikov nove Kitajske v OZN in da je zdaj v istih pogojih ob navzočnosti kuomintanškega delegata sodelovanje ZSSR v Varnostnem svetu prispevek k miru.

Glejte, kako je s sovjetsko »dosledno načelno« politiko. Tem, da je ZSSR bojkotirala OZN, ni koristila miru, marveč nasprotno, stvari miru in mednarodnega sodelovanja je povzročila občutno škodo.

Spričo stališča sovjetskega delegata se človek nikakor ne more vtisa, da so izhodišče ZSSR izključno njene koristi. Sovjetsko vodstvo in njegovi predstavniki v OZN niso videli Varnostnem svetu resnega instrumenta mednarodnega sodelovanja. Ta teza se ujema z njihovim sedem mesecev trajajočim bojkotiranjem OZN.

V svoji propagandi ZSSR zmeraj poudarja, da je sovjetska politika bila in ostala politika krepitve OZN. Kako pa potem, ko ZSSR prispeva h krepitvi OZN, če v delu njenih organov ne sodeluje in če ne sodeluje v naporih za razvijanje mednarodnega sodelovanja in reševanja vseh mednarodnih problemov?

Razen bojkotiranja Varnostnega sveta se ZSSR ni udeležila sej Komisije za zaščito ljudi pred rakom, Socialne komisije, Komisije varuškega sveta, Populacijske komisije in mnogih drugih organov OZN. Na vseh teh zasedanjih so obdelovali zelo važna vprašanja. ZSSR ni nobenkrat poudarila problema problematike teh organov OZN. V svoji politiki bojkotiranja OZN je šla ZSSR tako daleč, da je začela bojkotirati tudi socialne in humane organe OZN. Pod pretvezo, da ne more skupaj s kuomintanškim delegatom, je sovjetska delegacija zapustila sejo izvrševalnega odbora Mednarodnega otroškega fonda, na kateri so govorili o pomoči otrokom azijskih držav in na kateri je bil izglasovan program za pomoč kitajskim otrokom v znesku dveh milijonov dolarjev.

Nedavno je bila tudi konferenca za tehnično pomoč manj razvitim državam. Na njej so obravnavali socialna vprašanja, ki so za bodočnost OZN velikanskega pomena in katerih uresničenje in nadaljnje razvijanje res lahko postane čvrst, konkreten temelj mednarodnega sodelovanja. ZSSR tudi na to konferenco ni poslala delegata.

Tisti krogi, ki so proti univerzalnosti OZN, so to bojkotiranje izkoristili za svoje račune. Ti krogi so menili, da je na počil ugoden trenutek, ko lahko odkrito nastopijo z zahtevo, naj bi načelo univerzalnosti OZN zavrnil in ZN razbili. V tem času je tudi Hoover odkrito nastopil s poskusom likvidirati OZN, in pri tem je izkoristil ta nenormalni položaj.

Oglejmo si nekoliko vprašanje, kaj je imel kitajski narod od tega, da ZSSR ni sodelovala v OZN. Ali je to sovjetsko bojkotiranje količkaj pripomoglo k pravilni rešitvi vprašanja kitajskega predstavnika v OZN. Tisti, ki nasprotujejo vključitvi predstavnika LR Kitajske v ZN, so opravičevali to sovjetsko bojkotiranje, češ da se ne bodo pokorili ultimatu ZSSR. Izgibali so se sleherni diskusiji o vprašanju predstavnika kitajskega naroda, ker se zavedajo, da so na tem področju povsem brez moči. Tako jim je bilo sovjetsko bojkotiranje dobrodošlo in bili so zadovoljni, da jim je ZSSR omogočila obravnavati vprašanje kitajskega predstavnika na temelju ameriško-sovjetskih odnosov, ne pa na temelju zakonitih pravic kitajskega naroda.

Kaj lahko potemtakem rečemo o sovjetskem bojkotiranju OZN, ki je trajalo sedem mesecev? S stališča ZN in vzpostavitve resničnega miru je zadala ZSSR s tem svojim sedemmesečnim ravnanjem, ko je bojkotirala vse organe ZN, hud udarec stvari mednarodnega sodelovanja. Nedavno vrnitev ZSSR v OZN bi lahko ne glede na pobude, ki so vplivale na vlado ZSSR, da je spremenila svoje stališče nasproti Varnostnemu svetu, razlagali pozitivno zlasti tedaj, če bi imeli vsi člani Sveta pred očmi splošne, ne pa svoje posebne koristi.

Jugoslavija je bila vedno proti kršitvi načela univerzalnosti OZN. Jugoslavija je to tudi na primeru dokazala, ko je obsodila tako Hooverovo akcijo za »OZN brez ZSSR«, kakor tudi za sovjetsko bojkotiranje OZN. Stališče Jugoslavije nasproti OZN je stališče nasproti mednarodni ustanovi, ki naj deluje kot zares univerzalna svetovna organizacija. Jugoslavija stoji na stališču odločnega odpora proti slehernemu poskusu, da bi OZN monopolizirali in razbili, pa naj prihaja ta poskus od katere koli strani, v kakršni koli obliki in kakor koli utemeljen.

JOZE SMOLE

Machiavellijeva resnica ni več edina resnica

Diagnoza, ki jo je z genialno drznostjo postavil Machiavelli, da je moralna v odnosih med narodi in državami, skratka o moralni morali v politiki, je še vedno zanimiva. Po Machiavellijevim nazorih nam govori morala o tem, kakšno bodi življenje, kakšno življenje pa se še vedno razvija po zverinskih zakonih pragozda.

»Resnično življenje je tako daleč od tistega, kakršno naj bi bilo, resnično življenje se dogaja tako daleč od zaželenega, da moramo ravnati po resničnem, ne pa po zaželenem. Človek, ki bi hotel biti dober v množici tistih, ki niso dobri, je nujno obsojen na pogin«.

Zamisel je torej, da bi mogla biti takšna politika, ki se opira na moralne načela, kratko in malo slaba, ali bolje rečeno nedosegljiva politika, golo slepilo. »Vsak bo izkoristil vsako priložnost, da bo storil drugemu zlo, da mu to koristi«.

Tako je učil Machiavelli, ker ni imel iluzij o naravi zakonov, ki vladajo človeški zgodovini.

Mi se borimo za mir in za človeške odnose med narodi in verujemo v možnost uspeha tega boja. Verujemo v možnost miru ne zato, ker imamo iluzije, marveč zato, ker jih nimamo. Zavedamo se, da je doba, v kateri živimo, doba socialne revolucije.

V takšni dobi je neogibno, da pridejo z večjo silo na dan vse protihumane, razdiralne sile, ki so skrite v razredni družbi in ki so se razvile v dosednji zgodovini.

Toda najbolj protihumana doba socialne revolucije je hkrati tudi meja, ki povezuje zgodovino razredne družbe, katero imenuje Marx predzgodovina človeštva, z začetkom prave človečanske zgodovine človeštva.

Najdba starodavnih fresk v Istri

Ce se pelješ čez Kras mimo Kozine po cesti, ki vodi v Istru, se svet nenadoma spremeni. Razmeroma malo hribovita kraška zemlja se v ostri meji prevaja v silno razčlenjeno pokrajino z globokimi dolinami s komaj nekaj metrov nadmorske višine, iznad katerih se poganjajo kvišku skoraj navpične skalne stene, ki segajo tudi do 500 m nad morjem. Prav na tej visoki prelomnici te presenetli čudovit razgled: na levi se vzpenja istrska železnica po strmih nasipih, dokler se ne spusti onkraj grebena proti hrvaškemu Buzetu, naravnost proti jugu se izgublja v daljavi istrske višine, globoko doli na desni pa se odpira morje s Koprom, v katerem prav dobro razločis vitki zvonik stolnice. V velikih zavojih se spušča cesta v dolino. Nisi še vsega prav dojel, ko te na naslednjem ovinku čaka novo presenečenje: v jutranjem soncu se koplje Trst, ki je tako blizu, da bi skoraj lahko preštel okna v hišah in tam zadaj se beli Miramar. Vedno hitreje se spušča cesta in odpira vseporno novih pogledov. Mimo Crnega Kala v dolino Rižane, od koder se Koper oskrbuje z dobro vodo in že si globoko pod strmimi pečinami, v katerih se prav pod navpičnimi stenami stiskajo vasi kot orlov-ska gnezda vklesana v pobočje: Bazovica, Predloka, Podpeč, Zanigrad, vasi Slovenske Istre. Podpeč, ki zasluži svoje ime, je varoval pred napadalci visok obrambni stolp v pečinah nad vasio. Z vasi, katere hiše so se v kamnitem gradivu neločljivo spojile z okoljem in ker prav sedaj zori v vročem soncu grozde-je, lahko ponoči opazuješ luči na ribiških čolnih v Tržaškem zalivu.

Ta zemlja je ohranila skozi stoletja svoje zaklade: kljub tujim gospodarjem je obdržala slovensko prebivalstvo, ki se na njej le s težavo preživlja in ohranja, ohranila pa je tudi mnoge kulturne spomenike: v arhitekturno izredno zanimivih cerkvah, ki so še v času, ko je drugod gotika že v polnem raz-svetu, nastajale v tradiciji stare romanske arhitekture, so se po-leg doslej po večini neznane, sicer silno preproste srednjeveške plastike in dragocenih kovinskih predmetov, ki izdajajo bližino Benetk, dobesečno skrivale velike stenske slikarije iz poznega srednjega veka. Čas, ko niso vedele ogromne slikane ploskve cerkvenih notranjščin sodobnikom več dosti povedati in jim zaradi spremenjenega okusa niso bile več dovolj «lepe», je bil kljub nerazumevanju zanje vsaj toliko kulturne, da jih ni uni-čil ali pa prepleskal, temveč jih je kar prebelil, ne zavedajoč se, da jih je prav s tem najbolje ohranil potomcem. Seveda tako «konserviranje» fresk ni značilno le za te kraje in ga lahko ugotovimo prav povsod po Sloveniji. Na ta način se nam je namreč ohranila večina naših srednjeveških fresk, ki so skrbno skrite pod beležem pričakale naših dni, ko jih vsako leto previdno odkrivajo potrpežljive roke strokovnjakov in s tem bogate naše znanje o tej panogi srednjeveške umetnosti.

Letošnje leto je šlo za tem, da se očistijo beleža, ki jih je pokrival že stoletja, freske v notranjščini srednjeveške cerkvi-ce v Zanigradu, v eni izmed poprej omenjenih vasi v tem delu Slovenske Istre, katere je ugotovil že leta 1911, konservator Nordio. Po naročilu Zavoda za spomeniško varstvo je prevzel delo prof. Maks Kavčič, ki smo ga kot slikarja spoznali v dru-žbi s Pregljem in Malešem na letošnji razstavi v Moderni ga-leriji, ki pa je poleg tega tudi dober restavrador in mu je za-vod lahko zaupal vodstvo odkrivanja. Po nekako 8 tednih sko-ranj celodnevnega dela, ki je terjalo precejšnjo mero potrplje-nja, saj se je bilo treba na nekaterih mestih prebijati skozi trde plasti okamenalega kazeina le po milimetrih, so v celoti odkrite freske napolnile notranjščino preproste cerkvice, ki je zidana in prekrita s kamenjem, z bogato barvno toplino. Po obeh vzdolžnih stenah prav do ravnega ometanega stropa in tudi na notranji strani vhodne stene so se pokazale velike fi-guralne kompozicije, ki jih pravokotni slikani okvirji ločijo v posamezne prizore, dočim so v oltarnem prostoru, ki je edini

obokan z banjo, freske večinoma uničene. Prav tako je bil krog in krog močno poškodovan spodnji pas, ki je predstavljal na-slikan zastor, ponekod pa celo do precejšnje višine tudi spod-nji deli posameznih prizorov tako, da je nastala med zgornjim ohranjenim delom in spodnjim uničenim nekaka meja v obliki živahno valujoče črte, pod katero je bilo potrebno zid na novo ometati in obarvati, da ne bi bili ogroženi še zgornji deli slik, ki jih je bilo potrebno že itak dobro utrditi in zaplombirati.

Ohranjeni so naslednji prizori: vso vhodno steno pokriva slika Poslednje sodbe, kar je popolnoma v skladu s točno do-ločeno ikonografsko razporeditvijo posameznih prizorov po cer-kveni notranjščini, kakor jo najdemo skoraj dosledno izvedeno po vseh slikanih srednjeveških podružnicah in po kateri pripo-da uprizariti Poslednje sodbe to mesto prav po idejni zvezi med sodbo samo in po vlogi vhodne stene. V obeh primerih gre za ločitev dobrega od zlega, saj tudi vhodna stena loči cer-kveni prostor, ki je odličnejši od zunanjega sveta, katerega nujni delež je po srednjeveški miselnosti zlo. Po obeh vzdol-žnih stenah so razvrščeni tile prizori: na južni strani od vho-da Kristus pred Pilatom, Bičanje, Križanje, Vstajenje, kamo-nje sv. Stefana, Jurij v borbi z zmajem in kot zadnja ikono-grafsko izredno zanimiva slika sv. Nedelje. Na severni steni se vrste v isti smeri Judežev poljub, Zadnja večerja, velika kompozicija Poklona in Pohoda Treh kraljev in mučeništvu sv. Lovrenca. Na slavaloku je ohranjen angel iz skupine Ozno-njenja, dočim se je v oltarnem obokanem prostoru ohranil le nejasen fragment neke človeške figure. Kljub temu pa lahko trdimo, da je bil tudi ta del notranjščine kot najodličnejši bo-gato poslikan v skladu s poprej omenjenimi ikonografskimi do-ločili, tako da je zavzemal osrednje mesto Kristus kot kralj vesolja, okrog njega pa so se razvrstili štirje evangelisti o-roma njihovi simboli in pod njimi dvanajst apostolov.

Gre torej za običajen način poslikavanja srednjeveške po-družnice z vrsto prizorov iz Kristusovega trpljenja in s svetni-škimi legendami. V celoti prevladujejo svetle barve, rumena, rdeča in svetlo zelena v izrazito toplih odtenkih. Sodeč po obrazilih figur, na katerih je vsa teža umetnikovega dela, gre zelo verjetno za dva slikarja, ki sta istočasno in po enotnem načrtu opravila svoje delo. Nekateri obrazi so namreč skrbno barvno modelirani, pri drugih pa je spet ves izraz dosežen s izrazito risarskimi sredstvi, s spretno izvedeno risbo. Stilizirana krajina, v kolikor nastopa, še ni popolnoma premagala glotovske tradicije. Na novo odkrita slikarija je dovolj značil-na za teritorij, na katerem se pojavlja in ne more zatajiti bli-žine Italije. Po vsem tem bi postavili naše freske na začetek 15. stoletja, pri čemer bi bila morda zgornja časovna meja s-cer še sporna letnica 1418, ki jo je zgodnji obiskovalec cerkve vrezal v eno izmed fresk. Ob natančni preiskavi bi našli še vse polno različnih letnic ob podpisih obiskovalcev, med kate-rimi niso redki tudi oni v glagolici. Noter v 17. stoletje kažejo posamezne letnice — potem nenadoma prenehajo, po čemer sme-mo sklepati, da so v tem času vse freske zaradi spremenje-nega umetnostnega okusa pod vplivom baroka prebelili in jih je žele spretna roka potrpežljivega strokovnjaka odkrila na-šim očem.

Tako so se novo odkrite freske letos pridružile že bogate-mu in od poprej znanemu tovrstnemu gradivu iz ostale Istre (Beram, Pazin, Lindar itd.), prihodnje leto pa bo slovenska umetnostna zgodovina spet prišla bogato na svoj račun, ko bomo prebudili v življenje tudi stenske slikarije v utrjenem t-trastovlju, komaj nekaj sto metrov pod Zanigradom, ki so jih nedavno tega nepoklicani odkrivalci v preveliki vnemi in na-lovu za letničami nekoliko brezobzirno — z vodo in bodali — dramili iz stoletnega sna.

MARIJAN ZADNIKAR